

То було таке тихе галицьке село... Лежало у провалі, між двома горами" як у Бога за пазухою. Серединою провалу плив потічок, понад потічком по однім боці росли головаті верби, а по другім бігла доріжка. Як хто їхав із водою, то здавалося, що доріжка переганяється з річкою, а як проти води, то здавалося, що вони погнівалися та й розійшлися одно в гору, а друге в долину.

За потічком стояли хати.

Як піший хотів дістатися до котрої з них, то підкочу-м штани, купав носи по коліна, перелазив пліт або вичиняв ворота і — гаразд. Як їхав возом, то злазив, брав ^УДобу за поводи і переїздив річку. Коди вже був на другім ^Чі" то любувався, що ноги у худоби і колеса в возі такі чисті.

Той потічок, то була правдива благодать. У ньому і іу-~иплавали, і худоба пила, і люди спрагу гасили — все. Ве~ була вигода. Весною він виливав; наводнював ^^Ря, топив поросята в хлівці, а уступаючи, лишав та-\*\*\*\*\* товстий намул, що буряки росли, як колоди.

Раз той потічок занадто розгулявся; забрав кілька хлівів і одну хату, а в тій хаті — бабу. Але баба була стара і без того була би незадовго вмерла.

В тім селі був двір. Якби всі хати хлопські зібрав доку, пи, то, може, було б тільки місця, що в тім старосвітському будинку. Стояв він собі посеред великого саду і тільки зимою крізь обезлишене гілля дерев дивився, як мерзли маленькі хлопські хати.

В тім дворі жив пан в окулярах і пані з вічним кашлем. Обоє дуже старенькі. Зимою давали гроші на відробок, а літом мали дешевого робітника — і все було в порядку. Ні пан і пані, ні плата за роботу не змінювалися від непам'ятних часів. Держалися, худі і маленькі.

В селі не було школи. Лиш під зиму приходив якийсь панок і вчив цікавіших дітей. За те давали йому їду і мешкання. Через зиму вивчив декого пізнавати "літери" і писати "лумера". З весною забирався з села, діти забували, що в зимі навчилися, і все лишалося, як перше.

На кінці села стояла корчма, по дворі найбільший будинок, найбрудніший і найгірше обдертий. В корчмі був орендар, тютюн і горівка. Туди йшли хлопські гроші і здоров'я. Звідти розходилися по селі співи п'яних і крики посварених.

На другім кінці, на досить високім горбку, стояла церква. Колись, кажуть, докола тої церкви росли такі ліси, що як туди пішла худоба, то тижнями не можна було її відшукати. Говорять старі люди, що ту церкву будували ще тоді, як на нас нападали татари, і тому її в такому безпечнім місці поставили. Що кілька літ направляла громада церкву, і тому вона зверху була така покривлена і сороката.

Як було здалека дивитися на церкву і на обідрані, по-перекривлювані хати, то здавалося, що гурма дідів вийшла з дому Божого і сунеться з торбами один за друїм понад річку, до корчми, підпираючися вербами, як палицями.

В селі був також піп. Старий, як найстарші господарі. Сповідав, вінчав, хрестив — усе. Люди його любили, а він людей. Бувало, каже: "Не слухайте, люди, нікого, тільки мене, а буде вам добре на світі. Жийте, як ваші батьки. Не дивіться на другі села, що заводять у себе Бог знає що. То все злі люди вигадали на вашу згубу".

Люди слухали панотця, і в селі був спокій. Та ще був у тім селі млин, що вічно гудів, і війт, що все кричав, ніби порядки робив. Той війт був також лихий зна від кількох літ. Нікому на гадку не прийшло вибрати другого війта, коли той є. І ціла рада також.

До того села вела лиш одна дорога. І виїзду з нього, здавалося, не було ніякого. Тому не переїздив туди ніхто, хіба на празник які гості до попа або до двора на іменини. До хлопів приходив ексектор.

Як хто перший раз приїхав до того села, то здавалося йому, що тут уже кінець світа.

В тім селі жив Іван Медвідь, такий собі хлоп, як інші, тільки що кулявий на одну ногу, сильно старий і лисий, як коліно. Та ще не дочував Медвідь на одне ухо, а як мав бути дощ, то на оба мало що чув. Ходячий барометер. Був Медвідь ні мудрий, ні дурний. Дурний не був, бо немало зводів, на війні бився, умів читати і щоби з ким, то роз-мовився; всякі мови знав. А мудрий не був, бо нікому нічого не пропустив і чи то з двором, чи з попом, чи з урядом, з кожним хотів справу виграти. Колись був Медвідь господар на цілу губу; мав гарну хату, кілька моргів поля, сіножатку, але на ті права та на процеси йшло одно за другим. "Та що ви, сусідо, доброго робите, — говорили йому люди, — та нащо ви починаєте собі з панами? Знаєте: свій за своїм тягне".

"Я такий чоловік, як і інші, — відповідав Медвідь, — а правда одна на світі. О, давіть! — тут показував на ногу. — Я за що її втратив? За те, щоби хлоп був також чоловіком".

Люди дивилися то на Медведя, то на його відтятую по коліна ногу, і ніяк не могли зрозуміти, що вона має до ^опського права. "От, дурніє Медвідь на старість", — ду-Мали собі. Бо де ж хто видів вигадувати якісь казети та ЧИТальні та перевертати громаду догори дном. Стільки літ \*\*ли люди в спокою, і було добре, а він усе щось нового ^иіадує. "Ви, люди, не вибирайте пана та писаря на ви-°РЦя, бо вони дадуть голос на такого посла, що понакидає на нас нові тягарі", — каже, бувало. А люди головами кивають та й так собі думають: "Може, тебе вибрати, що? Не виділи такого мудрагеля".

А як прийшли вибори, то знов виборцями вийшов писар і пан, тільки що пан був уже старий, не хотів їхати до міста і казав, щоби нарід голосував на його гуменного. Нарід голосував на гуменного, і було добре. А пан як довідався, що Медвідь не казав його вибирати, то скликав своїх слуг і наказав їм остро, щоби пильно дбали, аби Медведеві ані патичка сухого з лісу не пропустили, щоби його худоба навіть ногою на панську стерню не ступила, бо він бунтар. І до міста доніс пан, що має в селі такого чоловіка, що громаду бунтує, та просив, щоби на нього жандарми мали око. Ну, та й попався Медвідь на око. Якби так на другого, то давно здурів би або пішов би до двора, поцілував би пана гарно в руку і обіцяв би, що вже більше не буде мішатися не до свого діла. А він ні. "Я своє право знаю, і мені вони нічого не зроблять, — каже, бувало. — Я тільки жалую, що в такім дурнім селі сиджу та людей до доброго не можу намовити. Таку вже мені пан Біг долю придумав".

Пити не пив, але як при okazji зійдеться з людьми, як вип'є яку чарку, як зачне говорити, то варт було послухати.

"Люди, — каже, мало не плаче, — та ж я вам не чужий, люди! Та ж я вам злого не хочу. Послухайте мене, заведіть у себе нові порядки, бо зійдемо на нінащо. Цілий світ йде наперед. Чи пани, чи жида, чи хто йно дихне, учиться і мудріє, а ви все такі дурні, як були. Де ж то може бути добре!"

Аж йому очі світяться, аж кулею зі злості стукає, так хотів би нарід переконати. А люди слухають, і нічого. "Говори собі, — кажуть. — Нові порядки, новий клопіт. А нам нащо того? Ще з міста комісія приїде, або податки які понакладають, або до криміналу людей запакують, як по інших селах, переказують, о-о ми не дурні!"

А Медведя аж нема. Так вибрав би нову раду громадську, так заложив би читальню, склеп, шпихлір — та чи одне зробив би Медвідь, але що ж, коли в цілім селі нема ані одної душі, ані одного чоловіка в цілім селі не знайде, що зрозумів би його і згодився на його роботу. Дивиться Медвідь на тих парубчаків, що то таке бутне ходить, та й думає

собі: "Може, з них що доброго вийде, може, в войську розуму наберуться так, як я?" Але де там! Пожениться, то стане господарювати, і диви — таке дурне як інші. І Медвідь знов стоїть сам-один, як дуб посеред зрубу. Навіть власна жінка та й діти, і ті його не зна-КУГЬ, і ті йому не вірять. В очі жодне ані словом не писне, бо боїться, але поза плечі то всяке виговорюють.

"Татуньо не знати пощо на віча ходять, татуньо гроші на книжки викидають, татуньо те, татуньо це". Чи то йому мило хоч би з других уст таке почути.

"Прийде час, що й вони провидять, та йно шкода, що той час не приходить скорше", — думав Медвідь, дивлячись, як діти ходили, не знаючи письма, як старі сновигали між хатою і корчмою, не відаючи світа Божого, як село заливала весною вода, а зимою нужда і як воно потопало в темряві та в горю.

І звільна між селом і ним робився зимний, чимраз грубілий мур. Через той мур дивився Медвідь на село з жалем та з гнівом, а село дивилося на нього, як на старого, здитинілого дивака. А літа йшли...

Постарівся Медвідь та знемощів до останку. Вже йому не вільно тепер кого-будь прозивати: мулом, забитою палкою, то як там; уже тепер Медведя ніхто не боїться.

Ходить він сумний та мовчаливий; всі йому чужі, і він Для всіх чужий, як би з іншого краю на старі літа приїхав. Стане, бувало, серед села, подивитися на бідні хати, покиває головою та й бубонить: "Пожалься, Боже! Пожаль-ся> Боже!" Найгірше йому з газетою. Давніше щонеділі ходив собі на пошту і відбирав. Тепер не годен. А громада післанця нібито тримає, але той післанець ніколи не ходить, і пошту хто хоче, той бере. Раз учитель, раз раз двір. Мало коли видить газету старий Медвідь, тут чути, москаль із японцем воює, гень, далеко на витД\*' ад би Медвідь

знати, хто кого б'є, як та війна иглядає, чим скінчиться. "Ані капля людської крові т^?"рно не Упаде— Ї тої війни мусить бути якийсь пожи-

" думає, зітхаючи, старий. "Але який?"

Раз якось під неділю прийшла до села страшна вістка. Японець побив москаля 1 і йде, ніби, на нашого2, щоби панщину привернути. Від останньої хороби не було в селі такого страху, як тепер. Жінки дивилися на чоловіків, а мами на синів, як на щось таке, що має стратитися. Навіть діти перестали пустувати та питалися бабок і дідів що таке панщина. А діди не хотіли говорити. "Не згадуйте, дітоньки, — казали, — не викликайте вовка з лісу".

Якраз тоді випали в сусідстві хрестини, і старий Мед. ведь пішов.

На хрестинах, як звісно, без горівки не обійдеться; треба, як той казав, дитину гідно охрестити. А бабам, як самі знаєте, не багато й треба. Вип'є по одній, по другій, та й уже пропала. Чоловіки як кинуть собі, то набирають охоти; деякий такий гострий, що то ну! А баба як покушає горівки, то м'якне; зараз її такий туск бере, що мусить плакати. Так же і на тих хрестинах; як випили по чарці, як згадали війну, то такого плачу наробили, що хоч із хати тікай. "А що я, бідна, буду робити! А на кого він мене лишить! А я така, а я сяка!" Аж уха болять слухати.

Котрийсь із газдів каже: "Якось воно буде. Якось воно пан Бог дасть".

А другий доповідає: "На війні всі не гинуть. Трохи народу прорідне, то більше місця стане".

А баби ще гірше в крик.

То знов котрийсь відзивається: "Або то зле мати таку жовту книжочку і від цісаря гроші фасувати3. То так, якби урядник який". Баби,

почувши про гроші, тихнуть, але як пригадають собі тих із книжечками, без рук або без ніг, то ще гірший лемент підносять.

"А то дурні баби, — каже присяжний. — Та чого ви плачете? Поки наш старий<sup>4</sup> жиє, то війни не буде. Я вам кажу".

Баби знов тихнуть, але за хвилину як подивляться на чоловіків та на синів і погадають собі, що їх покличуть на війну і повбивають, що вони без рук, без ніг або без голів лежатимуть на полі, звірам та птиці на поживу, то такий їх жаль бере, що аж головами товчуть. "Ой, ой, ой! Па-доньку нещасливий".

— Цитьте, жінки! — обзивається котрийсь із молодших газдів. — Цитьте, бо то не ви за нами, а ми за вами

маємо плакати. Тепер таке право вийшло, що баби підуть воювати.

— Ой ціло!

— Та не ціло, але дадуть вам кочерги та й коромисла і

— гайда!

— З такою гармією то ще б і наш Медвідь пішли воювати.

— Я своє відвоював, — відповідає Медвідь, — але вас треба би трохи післати. Може би, вас кулі продрухали з того сну, може би, вам від блиску багнетів стало в головах ясніше.

— А дивіть! Старенький ще свого не забули.

— Може би так читальню?

— Або склеп?

— Або касу?

Кожний що іншого пригадував насмішливо, а старого як би хто ножами шпигав.

— Сороміться! Десь інші люди як люди, а ви, як нерозумна звірина; не знаєте нащо вас Бог сотворив і чого вам треба. От їсьте, спите, родитеся, умираєте, та й то ціла ваша робота.

— Казанє, — почали доповідати люди.

— Не казанє, а чиста правда. Якби я так міг, то я вигнав би вас, як худобу на заріз, там, де кулі літають і де блискають багнети. Та, може би, там половина з вас лишилася на місці, а друга, може би, хоч трохи помудріла.

— Та ніби як? — питався дехто.

— А так, щоб ви пізнали, що як тут, у тім багні будете так тихо довше сидіти, то зігниєте до решти. Нужда вас з'їсть, дурнота згризе вас, як сніть гризе зерно.

— Еле, ле! Та-бо ви говоріть ясніше, бо ми такої муд-рої бесіди не розуміємо, — почали його на сміх брати.

— Не розумієте? То я скажу вам ясніше. Ось дивіться!

— Тут так підніс свою милицю, щоби всі бачили, а потім Уварив нею до землі, аж хата задрижала. — Якби не Кенігрец<sup>5</sup> та не та куля, то хто зна, чи ваші плечі й донині не поров би гайдук нагайками... Зрозуміли?

хвилину ждав на відповідь, але не відповів ніхто. Дехто відкашельнув, дехто плюнув, та ані одно насмішливе сло-80 не вилетіло з уст. Медвідь глянув по лицях мужиків, не знайшов на них того, чого чекав — зрозуміння, ^тхнув, піднявся з місця і вийшов.

За ним пішов луск його дерев'яної ноги.

В хаті кружляла дальше горівка, і дальше говорили про те, що японець йде панщину заводити, і баби плакали дальше за мужами і синами, як би їх справді не мали більше побачити.

Як коли старого Медведя дурнота людська довела до розпуки, то він утікав на поле.

Там знав кожну комашку, кожну стеблинку і присяг би, що й вони його знають.

"О, диви, диви, яку запруту тащить на гніздо! — говорив, дивлячись на муравлисько. — Тащи, небоже, тащи, бо ніхто за тебе не занесе". І з щирою старечою усмішкою торкав справді велику тріску, яку муравель силкувався занести до своєї крутої будівлі.

То знов, дивлячися, як птаха утікала перед яструбом, кричав: "Не дайся, небого, не дайся! Він туди, а ти сюди, він туди, а ти сюди! А видиш! І не зробив тобі нічого. Ану, якби ти так стала і здалася на його ласку..."

Багато бачив старий Медвідь, а все щось нового добачав...

По вчорашній розмові зробилося йому дуже прикро. Коби хоч на старості літ видів, що той нарід мудріє, що він собі раду дасть у світі; щоби надія, що все ж колись і тут, в його ріднім селі, інакше буде. Таж стільки наговорився, стільки свого серця наїв, та й надаремно?..

Не всидів Медвідь у хаті. Тісно тут було для нього і сумно. "Піду в поле, подивлюся, як озимина вийшла. І так нині неділя".

Взяв капелюх, палицю, поправив милицю і пішов. На полі дігнали його внуки. "Дідусю, дідусю! Ми підемо з тобою".

Медвідь не відзивався.

"Не жени так, дідусю, бо ми ще малі, не наспіємо!" Старий не слухав.

Жаль гонив його з села. Був би на тій одній нозі біг кудись далеко, на схід сонця. По дорозі кликав би людей, щоби вилізли з своїх нор та ішли настрічу волі. Був би ще другу ногу дав собі відрубати або відстрілити, аби хоч перед смертю узріти її.

Весняний вітер розвів його поли і дмухав силою та здоров'ям у лице. З землі йшла свіжість і охота. Підсихало болото, вияснялося небо, розцвіталися квітки... Гей! Боже!

На роздоріжжі, між липами, стояв панщизняний хрестб. Старий ніколи не минав його, щоби не зняти капелюха та не подумати хвилину. І тепер став.

Липи розвивалися звільна. Як із золота, блищали їх нові здорові парости. Дерев'яний хрест почорнів трохи і перехилився. "Треба його підновити, — подумав старий, — конечно, треба". Під хрестом була мурава, густа і зелена. Волею пахло від неї.

— Дідусю, дідусю! Ми собі зробимо вінок.

— А з чого ж ви зробите, ДГГІ, коли ще нема зілля?

— Чому нема! Чекай, ми тобі покажемо, які гарні квітки позацвітали.

— Добре, збирайте, діти.

Діти побігли, як безжурні птахи, а старий, дивлячися за ними, думав: "Чи і з них будуть такі туподумні хлібороби, така покірна робуча худобина? Не дай, Боже!"

— А диви, дідусю, які квітки, — тішилися діти, показуючи повні пригорщі білих первоквітів, повириваних разом із листям та з травою. — Поможі нам сплести вінок, Дідусю.

— Та який з того вінок? Та того і затикатися нема чим.

Але поміг, і невеличкий вінок був скоро готовий.

в — А тепер, дідусю, — мовив старший хлопчина, — підсади мене, я його повішу на хрест.

Старий підніс мовчки дитину і з радістю дивився, як воно тим першим невибагливим вінком пільних квітів прибирало символ волі. А як спускав дитину на землю і як и тепле лице доторкнулося його старечого обличчя, то мимохіть устами завис на гладенькім чолі, поцілував і без слщу звичайної своєї гіркоти бубнів: "Так, діти, так, ви |\*Рно зробили... Не будьте такі, як ті там у долині. Будьте ^аці— О! Чуєте, яким здоровим, кріпким вітром зі сходу

онця віє? Не відвертайте лиця, не бійтеся. То йде воля...

°на прийде, діти. Вона прийде, хоч би таких забитих сіл,

іб\* як наше, були навіть цілі сотки... Прийдіть тогдa, діти, на мій гріб, і положіть на ньому такий вінок, як той. Най знаю, що у вас весна. Най знаю".

І гладив їх по руських головках, і тулив до груди.

А діти дивувалися, чуючи, як острий голос діда лагіднів нараз та робився м'який, як льняне повісмо. І з дива не могли вийти діти, побачивши в його звичайно грізних очах першу сльозу.